

INSTYTUT WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

dr Beata Czarnecka-Działuk

***Powrotność do przestępstwa nieletnich
w wybranych krajach***

Warszawa 2014

Spis treści

CZĘŚĆ I	1
Podstawowe problemy badań nad powrotnością nieletnich do przestępstwa – doświadczenia zagraniczne	1
I. 1. Wprowadzenie	1
I.2. Informacje o powrotności do przestępstwa z badań międzynarodowych	3
I.2.a. Badanie porównawcze dotyczące zbierania danych o powrotności do przestępstwa w skali poszczególnych krajów	3
I.2.b. Badania przeglądowe dotyczące udziału nieletnich w postępowaniach karnych w państwach UE	4
I.2.c. Informacje z innych badań	8
CZĘŚĆ II	13
Powrotność do przestępstwa nieletnich w wybranych krajach	13
II. 1. Cel, zakres i metoda badań porównawczych realizowanych w IWS	13
II. 2. Recydywa nieletnich Czechach	15
II. 3. Recydywa nieletnich Szwajcarii	18
II. 4. Recydywa nieletnich w Niemczech	19
II. 5. Recydywa nieletnich w Katalonii	22
II. 6. Recydywa nieletnich w Belgii	27
II. 7. Recydywa nieletnich w Wielkiej Brytanii	30
II. 8. Recydywa nieletnich w Szwecji	32
II. 9. Recydywa nieletnich w Holandii	33
CZĘŚĆ III	35
III.1. Podsumowanie	35
III.2. Wnioski	36

CZĘŚĆ I

Podstawowe problemy badań nad powrotnością nieletnich do przestępstwa – doświadczenia zagraniczne

I. 1. Wprowadzenie

“W kryminologii mierzenie powrotności do przestępstwa jest uznaną metodą badania skutków interwencji prawnokarnej”¹. Takie przesłanki spowodowały zapewne zainteresowanie Departamentu Wykonywania Orzeczeń i Probacji Ministerstwa Sprawiedliwości problematyką powrotności do przestępstwa nieletnich, zwłaszcza zwalnianych z różnego rodzaju instytucji.

Trudności porównywania wyników prowadzonych w różnych krajach badań nad powrotnością nieletnich do przestępstwa wynikają przede wszystkim z rozmaitego definiowania recydywy. Odnosi się ją najczęściej do ponownych skazań, w niektórych jednak państwach – do ponownego umieszczenia w instytucji. Jedenaście krajów odwołuje się do ponownych spraw w sądzie lub ponownych skazań (court appearance – reconviction), ale w niektórych, np. w Holandii, połowa spraw jest umarzana przez prokuratorów, nie dociera do sądów i nie jest uwzględniana w statystykach powrotności do przestępstwa, gdy tymczasem w Niemczech takie sprawy są uwzględniane. Rozmiary selekcji spraw nieletnich, dokonywane na różnych etapach postępowania (przed wpłynięciem sprawy do sądu oraz już w sądzie), czyni problematycznym oficjalne mierzenie powrotności do przestępstwa, nawet w obrębie jednego kraju, na co wskazywał Jim Hacker na przykładzie sądów kanadyjskich². Jego zdaniem oczywistym jest, że statystyki przestępczości nieletnich

¹ B.S.J. Wartna, L.T.J. Nijssen, National Studies on recidivism. An inventory of large-scale recidivism research in 33 European countries, February, 2006, WODC-studies on recidivism, fact sheet 2006-1.

² J. Hackler: *How Should We Respond to Youth Crime?* Canadian Journal of Law and Society 20.1 (2005) s.193-208, https://muse.jhu.edu/journals/canadian_journal_of_law_and_society/toc/jls20.1.html

nie odzwierciedlają faktycznych zachowań młodzieży, obrazując jedynie koniec procesu selekcji. Zauważa on też, że jeśli recydywę mierzyć ponownym staniem przed sądem, to nie zależy ona wyłącznie od sytuacji i postaw młodych ludzi, ale również od tych, którzy kontrolują system. Dlatego też należy mieć wiedzę o tym jak konkretny system funkcjonuje, co z kolei może umożliwić udoskonalanie działań³. Powołuje także stwierdzenie Anthony Doob i Carli Cesaroni, że dane dotyczące recydywy trudno zgromadzić, oraz stawiane przez nich ważne pytanie, czy informacje takie rzeczywiście są użyteczne w zrozumieniu przestępczości nieletnich. W odczuciu ich bowiem debatowanie nad tymi danymi nie pomaga zbyt w określaniu skutecznych działań⁴.

Kolejne problemy stwarza przyjmowanie różnych okresów katamnezy. Tylko nieliczne państwa monitorują odsetki recydywy corocznie (jest tak na przykład w Wielkiej Brytanii, Szwajcarii i Holandii).

Dotyczące nieletnich badania self-report, choć pozwalają urealnić rozmiary ich przestępczości, nie zawierają wystarczających danych dotyczących skali zjawiska recydywy. W kilku analizach, dotyczących w szczególności skuteczności programów eksperymentalnych, badania self-report wykazały obniżenie poziomu powrotności do przestępstwa nieletnich poddanych takim programom w porównaniu do grupy kontrolnej. W badaniach W.H. Bartona i J. A. Buttsa, przykładowo, około 64% nieletnich uczestniczących w innowacyjnych programach zgłosiło obniżony poziom ogólnej przestępczości, w porównaniu do 50% z grupy kontrolnej. Również w wypadku sprawców poważniejszych przestępstw przeciw mieniu oraz z elementami agresji 70% nieletnich uczestniczących w programach zgłosiło spadek recydywy, z grupy kontrolnej zaś – 60%⁵.

[;http://muse.jhu.edu/journals/canadian_journal_of_law_and_society/v020/20.1hackler...](http://muse.jhu.edu/journals/canadian_journal_of_law_and_society/v020/20.1hackler...), dostęp 2011.11.07, s. 4.

³ Tamże, s. 5; Autor powołuje w tym kontekście N. Lee (*Statistics Canada, Recidivism in Youth Court Histories, Part 1: The Likelihood and Rates of Recidivism 2000-2002*, Ottawa, 2002), który twierdzi, że im częściej nieletni stają przed sądem, tym większe jest prawdopodobieństwo recydywy.

⁴ A. Doob, C. Cesaroni: *Responding to Youth Crime in Canada*, Toronto: University of Toronto Press, 2004 – cyt. za J. Hackler, *op. cit.*

⁵ W.H. Barton, J.A. Butts: *Viable options: intensive supervision for juvenile offender*, „Crime and Delinquency” 36/2(1990), s. 238-256 – cyt. za P. Villettaz, G. Gillérion, M. Killias: The effects on re-offending of custodial versus non-custodial sanctions, <http://www.bra.se/bra/bra-in->

I.2. Informacje o powrotności do przestępstwa z badań międzynarodowych

I.2.a. Badanie porównawcze dotyczące zbierania danych o powrotności do przestępstwa w skali poszczególnych krajów

Warto zapoznać się z wynikami **badania porównawczego analizującego samo zbieranie danych o powrotności nieletnich do przestępstwa w poszczególnych krajach**. WODC – Centrum Badań i Dokumentacji Ministerstwa Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości Holandii zgromadziło informacje o badaniach, jakie były w tym zakresie prowadzone w Europie. Okazało się, że co najmniej 14 państw nie prowadziło ostatnio takich badań na skalę krajową. WODC zwrócił się do 44 krajów, z pośród których 33 udzieliły odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu na temat recydywy nieletnich⁶.

Tylko w 14 państwach badano w skali ogólnokrajowej problem recydywy nieletnich – w Austrii, Danii, Anglii i Walii, Finlandii, Francji, Niemczech, Islandii, Irlandii, Irlandii Północnej, Norwegii, Szkocji, Szwecji, Szwajcarii i Holandii, przy czym w ośmiu z nich powtarzano takie badania corocznie. Stwierdzono, że wobec istnienia obszernych baz danych badanie recydywy nieletnich byłoby możliwe również w jedenastu innych (w tym, jak oceniono, również i w Polsce), jednak takich badań tam nie prowadzono.

Różny był także zakres i rodzaj badań. Większość państw gromadziło dane o nieletnich w różnych grupach wieku i wobec których orzekano rozmaite sankcje, choć np. we Francji i Finlandii dane dotyczyły wyłącznie nieletnich umieszczonych w zakładach karnych. Większość państw (poza Austrią i Danią) uwzględniała także typ przestępstwa i płeć nieletnich (z wyjątkiem Austrii i Francji). Nieliczne państwa uwzględniały narodowość nieletnich (Francja, Niemcy, Norwegia, Szwajcaria, Holandia) oraz ich stan cywilny (Finlandia, Francja, Norwegia) oraz zatrudnienie

english/home/publications/archive/publications/2014-11-17-the-effects-on-re-offending-of-custodial-versus-non-custodial-sanctions.html.

⁶ B.S.J. Wartna, L.T.J. Nijssen, National Studies on recidivism..., *op. cit.*

(Francja, Irlandia). W poszczególnych badaniach odmienny był też okres katamnezy: w niektórych badano recydywę po roku, w innych zaś - w dłuższym okresie czasu, w jednych badano populację sprzed kilku lat, w innych – najnowszą. W niektórych państwach badaniami objęto całą populację, w innych zaś – tylko z wybranego okresu, np. z pierwszego kwartału danego roku. Badania różniły się także metodami określania i analizowania recydywy.

Opisane badanie pozwoliło na zebranie informacji mogących posłużyć określeniu w przyszłości metod i sposobów prowadzenia badań nad powrotnością nieletnich do przestępstwa, gdyż obecnie, wobec tak znaczących różnic w gromadzeniu danych, ich porównywanie jest w znacznej mierze niemiarodajne.

1.2.b. Badania przeglądowe dotyczące udziału nieletnich w postępowaniach karnych w państwach UE

Wobec problemów z dotarciem do danych dotyczących powrotności do przestępstwa nieletnich w państwach europejskich, poszukiwano informacji w organizacjach międzynarodowych, które mogły mieć informacje na ten temat, jak International Observatory of Juvenile Justice, Komisja Europejska i Rada Europy. Dzięki temu ustalono, że w ostatnich latach przeprowadzono **międzynarodowe badania przeglądowe dotyczące udziału nieletnich w postępowaniach karnych** we wszystkich krajach Unii Europejskiej, które obejmują m.in. problematykę ich powrotności do przestępstwa.⁷

Badania prowadzono w związku z Komunikatem z 15 lutego 2011 „An EU for the Rights of the Child”, który wskazywał na brak rzetelnych, porównywalnych i oficjalnych danych dotyczących sytuacji dzieci w państwach członkowskich. Podkreślono w nim, że utrudnia to w szczególności podejmowanie działań zmierzających do tego, by wymiar sprawiedliwości był przyjazny dzieciom i lepiej chronił ich prawa w szczególnie trudnej sytuacji. Koncepcję wspomnianych badań wypracowano na podstawie Wytocznych Rady Europy o przyjaznym dzieciom

⁷ European Commission – Directorate-General for Justice: Summary of contextual overviews on children’s involvement in criminal judicial proceedings in the 28 Member States of the European Union, Luxembourg 2014.

wymiarze sprawiedliwości⁸.

Badania objęły zwłaszcza legislację, analizę stosowanych środków oraz dane statystyczne dostępne na stronie www.childrenjudicialproceedings.eu).

Równolegle prowadzono badania podstawowe nad stosowaniem przepisów, nad istniejącymi w poszczególnych krajach niedostatkami, lukami i problemami. Przeprowadzono w tym celu wywiady z praktykami wymiaru sprawiedliwości Unii Europejskiej (zajmowała się nimi FRA - Fundamental Rights Agency)⁹. Badania zakładały również przeprowadzenie wywiadów z dziećmi na temat ich doświadczeń z wymiarem sprawiedliwości.

Badania europejskie wykazały, (podobnie jak ustalenia poczynione w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości na podstawie innych zagranicznych wcześniejszych badań, dostępnej literatury oraz rozesłanej ankiety), że dane o powrotności nieletnich do przestępstwa są dostępne w niewielu krajach. Zaledwie dwanaście państw członkowskich przedstawiło pewne dane. Potwierdziło się jednak, że istnieje problem ich porównywania ze względu na różnice w krajowych definicjach powrotności do przestępstwa oraz sposobów jej mierzenia.

W raporcie podano ogólną liczbę nieletnich, którzy powrócili do przestępstwa – 47 682, co stanowi 204 na 100 000 dzieci powyżej minimalnego wieku odpowiedzialności karnej i poniżej 18 roku życia¹⁰.

Największą liczbę nieletnich recydywistów zgłosiła Wielka Brytania (Anglia i Walia – 37 472 (714 osób na 100 000 dzieci), przy czym są to osoby, które powróciły do przestępstwa w ciągu roku po opuszczeniu więzienia. **Polska** zgłosiła 4 457 nieletnich (308 na 100 000), przy czym byli to sprawcy działający w grupach lub razem z dorosłymi; takiej kategorii nieletnich dotyczyły również dane z Bułgarii (349 – 117/100 000), Czech (1 280 – 363/100 000), Chorwacji (392, 195/100 000), Węgier

⁸ Wytyczne Rady Europy z 17 listopada 2010 r. o przyjaznym dzieciom wymiarze sprawiedliwości są dostępne również w języku polskim na stronie http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/publicationsavailable_en.asp.

⁹ <http://fra.europa.eu/en/project/2012/children-and-justice>.

¹⁰ Szczegółowe dane zamieszczono na stronie <https://skydrive.live.com/embed?cid=EA045197000B3309&resid=EA045197000B3309!667&authkey=AK0jN3Qk-dniu1o&em=2&ActiveCell=%27CRIM019%27!A2>.

(936, 203/100 000), Litwy (214 – 122/100 000), Słowenia (345, 430/100 000) Słowacja (557 – 204/100 000). Włochy zgłosiły 1 494 nieletnich (65/100 000), ale są to tylko sprawcy zbrodni. Te dane zostały uznane za możliwe do porównania. Pozostałe kraje dostarczyły informacji, które uznano za nieporównywalne, jednak warto je w tym miejscu przytoczyć, jako że – choć wrywkowe – tworzą pewien obraz powracania nieletnich do przestępstwa.

Austria podała liczbę nieletnich (w wieku 14 – 17 lat), którzy byli skazani w 2010 r. – 1804 oraz liczbę nieletnich, których skazano w latach 2008 – 2011 i którzy powrócili w tym czasie do przestępstwa – 1586, co stanowiło **62,2% tej** populacji, a także liczbę nieletnich, którzy zostali zwolnieni z więzienia w 2004 r. i którzy ponownie do niego trafili w 2008 r., czyli w ciągu 4 lat: 207 – co stanowiło **46,9%**.

Belgia poinformowała o liczbie nieletnich (bez podania ich wieku), którzy w okresie od października 2011 do stycznia 2012 r. mieli sprawy o przestępstwa, a już wcześniej stawali przed sądem lub sędzią dla nieletnich – 392, co stanowiło **21,4% ogółu** tej populacji.

W omawianym badaniu podano, że we **Francji** w 2010 r. skazano 5 dzieci, które powróciły do przestępstwa, (w wieku do 18 lat), za poważne zbrodnie, a 437 za inne przestępstwa. Z innych źródeł wiadomo, że do przestępstwa powraca w tym kraju sześciu spośród 10 skazanych nieletnich, i że ryzyko ich recydywy jest 5,5 razy większe niż w przypadku skazanych w wieku 50 - 59 lat i prawie trzykrotnie większe niż skazanych w wieku 30 - 39 lat¹¹.

We Francji uchwalono w 2007 r. kontrowersyjną ustawę o zwalczaniu recydywy dorosłych i nieletnich¹², zwaną ustawą Dati od nazwiska ówczesnej Minister Sprawiedliwości. Wprowadzono kary minimalne, które w przypadku nieletnich w wieku 13 - 16 lat są obniżane o połowę, a wobec nieletnich w wieku 16 - 18 lat obniżenie to jest dopuszczane, tylko gdy przemawiają za tym okoliczności lub osobowość nieletniego. Możliwość obniżenia kar minimalnych nie dotyczy nieletnich, którzy po raz trzeci stają przed sądem i popełnili najpoważniejsze przestępstwa.

¹¹ Dane l'Insee przytoczono na stronie www.lexpress.fr/actualite/societe/justice/justice-les-chiffres-de-la-recidive-en-france_129956.html.

¹² LOI nr 2007-1198 du 10 aout 2007 renforçant la lutte contre la recidive des majeurs et des mineurs, Journal Officiel de la republique Francaise, 11 aout 2007.

Zaostrzenie odpowiedzialności nieletnich nie przyniosło spodziewanych zmian w statystykach przestępczości nieletnich. Kolejna Minister Sprawiedliwości zapowiedziała działania w innym kierunku – np. zniesienie sądów poprawczych dla nieletnich recydywistów w wieku 16 - 18 lat¹³.

W **Danii** odsetek umieszczonych w więzieniu nieletnich w wieku 14 - 17 lat, którzy mieli za sobą wcześniejsze skazania, wynosił w 2011 roku **31,9%**, **zaś** w 2012 r. odsetek uprzednio skazywanych nieletnich w wieku 14 – 20 lat umieszczonych w placówkach socjoterapeutycznych wynosił **54%**.

Grecja podała, że w specjalnych zamkniętych ośrodkach dla nieletnich w 2010 r. przebywało 37 nieletnich recydywistów w wieku 15 – 18 lat, oraz że liczba nieletnich recydywistów skazanych przez sąd dla nieletnich w składzie jednoosobowym wyniosła w latach 2010 – 2011 5 443, a w składzie trzyosobowym – 289.

W **Irlandii** odsetek nieletnich, wobec których zastosowano nadzór kuratora lub prace na cel społeczny i którzy powrócili do przestępstwa w okresie 3 lat, wyniósł w 2009 r. **53,6%**.

We **Włoszech** liczba nieletnich recydywistów skazanych za przestępstwa (felonies) wyniosła 1 494 w 2010 r.

Łotwa podała dane liczbowe z 2010 r. o 248 przestępstwach popełnionych przez uprzednio skazywane dzieci do lat 18, o 238 nieletnich, którzy powrócili do przestępstwa w okresie nadzoru, o nieletnich recydywistach skazanych na prace przymusową – 27 oraz na prace na cele społeczne – 15.

W **Holandii** w latach 2006 – 2010 aż 81,6% nieletnich umieszczonych w zakładach miało wcześniej sprawy o przestępstwa. Odsetek nieletnich, którzy powrócili do przestępstwa w ciągu 2 lat od zwolnienia z zamkniętych placówek wyniósł w roku 2008 52%. Liczba zatrzymanych nieletnich, którzy byli uprzednio skazani, wyniosła w 2010 r. 9 680.

¹³ Więcej o tym <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2012/05/21/01016-20120521ARTFIG00694-justice-pour-mineurs-taubira-cree-la-polemique.php>; http://www.podcastjournal.net/La-delinquance-juvenile-un-defi-pour-le-droit-francais_a15160.html; Pierre V. Tournier, « Impact de la loi « Dati » « renforçant la lutte contre la récidive des majeurs et des mineurs » Quelques pièces versées au dossier [<http://www.oijj.org/fr/user?destination=docs/general/impact-de-la-loi-dati-renforçant-la-lutte-contre-la-recidive-des-majeurs-et-des-mineurs>.

W Słowenii w 2010 r. skazano 73 nieletnich recydywistów w wieku 14 – 17 lat.

W **Anglii i Walii** w okresie roku od zwolnienia z więzienia powróciło do przestępstwa 36,9% nieletnich w wieku 10-17 lat (w 2009 r.) i 35,8% z pośród opuszczających zakłady dla nieletnich (Young Offending Institutes), w okresie od kwietnia 2010 do marca 2011.

W **Szkocji** po roku od zwolnienia z więzienia ponownie skazano 1134 nieletnich – 39,5% (w 2009 r.).

W ogólnym raporcie z omawianych badań nie skomentowano informacji o powracaniu nieletnich do przestępstwa. Nie byłoby to zresztą łatwe na postawie nieporównywalnych danych.

1.2.c. Informacje z innych badań

W końcu 2014 r. opublikowano wyniki **przeglądu badań nad efektywnością środków karnych – instytucjonalnych i wolnościowych**, zainicjowanych przez Szwedzką Narodową Radę Zapobiegania Przestępczości (Brá) a przeprowadzonych przez naukowców ze Szwajcarii¹⁴, obejmujące meta-analizę 24 badań z różnych części świata. Przeanalizowano kilka badań dotyczących recydywy nieletnich, które najczęściej wykazywały nieco mniejszą powrotność do przestępstwa tych, wobec których nie stosowano środków instytucjonalnych, jednak różnice te nie były najczęściej statystycznie istotne.

Badanie przeprowadzone w Detroit, porównujące recydywę w grupie eksperymentalnej chłopców poddanych intensywnemu nadzorowi i pozostawionych w środowisku domowym oraz w grupie kontrolnej chłopców umieszczonych w państwowych placówkach na około 13 miesięcy wykazało, że w dwuletnim okresie katamnezy nieletni z grupy eksperymentalnej mieli nieco więcej kolejnych spraw w sądzie, jednak ci z grupy kontrolnej popełniali znacząco poważniejsze przestępstwa. W części badań przeprowadzonych metodą self-report 64% nieletnich

¹⁴ P. Villettaz, G. Gillérion, M. Killias: The effects on re-offending of custodial versus non-custodial sanctions, <http://www.bra.se/bra/bra-in-english/home/publications/archive/publications/2014-11-17-the-effects-on-re-offending-of-custodial-versus-non-custodial-sanctions.html>.

z grupy eksperymentalnej podało, że ich przestępczość uległa zmniejszeniu, podczas gdy odpowiedzi takiej udzieliła tylko połowa nieletnich, którzy przebywali w placówkach.¹⁵

Badanie nieletnich z zakładów wychowawczych Montrose (Maryland) wykazało, że recydywa tych, którzy przebywali w nich dłużej była niższa niż nieletnich, którzy przebywali w nich krótko lub wcale (pomimo wcześniejszej decyzji o umieszczeniu w zakładzie) – ale tylko gdy chodzi o sprawców czynów przeciwko mieniu; w przypadku przestępstw z użyciem przemocy i narkotykowych już tak nie było. Oceniający badanie dostrzegli zbyt duże rozbieżności w strukturze porównywanych grup, co przesądziło o nie włączeniu badania do metaanalizy.¹⁶

Badania wykazały wpływ pierwszego umieszczenia w placówce w późnym okresie nieletniości i we wczesnej dorosłości na zachowania przestępcze w okresie wchodzenia w dorosłość. Badania self-report pozwoliły na stwierdzenie, że uwięzienie zwiększa ryzyko uwikłania w przestępczość, jak również ryzyko ponownego skazania i ponownego uwięzienia, i istotnie zmniejsza szanse na późniejsze zatrudnienie.¹⁷

Przeprowadzone w Australii badanie porównujące efekty probacji i umieszczenia w placówce wykazało, że w 5-letnim okresie katamnezy recydywa była wyższa w grupie umieszczonych w placówce (74,9% wobec 67,7%); różnica była większa w przypadku nieletnich, którzy popełnili pierwszy czyn i w przypadku przestępstw przeciw mieniu (odpowiednio 62,6 i 82,4% recydywistów)¹⁸.

Na uwagę zasługują wyniki badań dotyczących roli sprawiedliwości naprawczej w zapobieganiu recydywie nieletnich.

Badania zagraniczne wykazują, że obiecujące wyniki w zapobieganiu ponownej

¹⁵ Tamże cytowany artykuł W.H. Barton, J.A. Butts: *Viable options: intensive supervision programs for juvenile delinquents*, *Crime and Delinquency* 36/2 (1990), s. 238-256.

¹⁶ Tamże, s. 25-26 i cytowani tam D.C. Gottfredson i W.H. Barton: *Deinstitutionalization of juvenile offenders*, *Criminology* 31/4, s. 591-610.

¹⁷ Tamże, s. 26-27, cytowany R. Apel, G. Sweeten: *The impact of first-time incarceration on criminal behaviour during transition in adulthood*, 2010, nie publikowany.

¹⁸ Tamże, s. 34 i cytowany tam J. Kraus: *A comparison of corrective effects of probation and detention on male juvenile offender*, *British Journal of Criminology* 14/1, s. 49-62.

przestępczości nieletnich przynoszą różne programy realizujące ideę sprawiedliwości naprawczej, a zwłaszcza **programy mediacji między nieletnim i pokrzywdzonym**.

J. Unell i A. Leeming na podstawie przeprowadzonej oceny skuteczności programów mediacji wskazują, że poza korzyściami, jakie odnoszą sprawcy i ofiary, można mówić o efektywności programów zwłaszcza w zakresie zmniejszenia powrotności do przestępstwa sprawców biorących udział w spotkaniach. Z analizy ich dalszej karalności wynika, że popełniają oni mniej przestępstw i że są to czyny o mniej poważnym charakterze.

Wiele innych badań również wskazuje na oddziaływanie sprawiedliwości naprawczej na powrotność do przestępstwa. Na przykład, w badaniu przeprowadzonym w Winnipeg z użyciem grupy kontrolnej, przestępcy, którzy uczestniczyli w programie sprawiedliwości naprawczej, znacząco rzadziej powracali do przestępstwa niż dobrana grupa sprawców podobnych czynów, którzy zostali poddani probacji. Z każdym rokiem sprawdzania karalności różnice odsetków recydywy dla obu grup były coraz większe.

L. Forsythe stwierdził dużo mniejszą powrotność do przestępstwa nieletnich, których sprawy przekazano do mediacji niż w grupie kontrolnej – różnica sięgała 28%¹⁹, podobnie H. Schulz wykazał ponad dwukrotnie mniejszą recydywę nieletnich uczestników mediacji niż w grupie kontrolnej. Recydywa nieletnich uczestniczących w mediacji wyniosła 14% w ciągu trzech lat, podczas gdy w grupie ukaranych grzywną - 33%.²⁰ Powrotność do przestępstwa nieletnich objętych programem mediacji w Katalonii w 2011 r. również była niska - 26,1%²¹.

¹⁹ 20% w grupie przekazanych do mediacji, a 48% w grupie kontrolnej - L. Forsythe, An Analysis of Juvenile Apprehension Characteristics and Reapprehension Rates; after E.G.M. Weiterkamp, Research on Victim-Offender Mediation. Finding and Needs for the Future, (in) Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work, The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice 9ED), Leuven 2000, p. 107.

²⁰ H. Schulz, Die Rückfallhäufigkeit nach einem Ausergerichtlichen Tatsausgleich bei Erwachsenen – cytuję za Ch. Pelikan, Victim-Offender Mediation in Austria, (w): Victim-Offender Mediation in Europe..., p. 148-149.

²¹ M. Capdevila Capdevila, M. Ferrer Puig, *Recidivism in the Programme of mediation and reparation for minors (executory report)*, Barcelona 2011 http://www.recercat.net/bitstream/handle/2072/200250/reincidencia_program_mediatio_inform_executu_ang.pdf?sequence=3 – dostęp 24 marca 2014.

Lawrence W. Sherman i Heather Strang²² przeanalizowali wiele badań, w tym obejmujących grupę kontrolną. Stwierdzili, że sprawiedliwość naprawcza może przynosić lepsze rezultaty w przypadku poważniejszych przestępstw niż w przypadku lżejszych, wbrew powszechnym przekonaniom. Podobnie pewnym zaskoczeniem było stwierdzenie, że programy sprawiedliwości naprawczej przynosiły lepsze rezultaty w przypadku dorosłych niż nieletnich. Czynnikiem najbardziej związanym z ograniczaniem recydywy sprawców było zapewnienie ofiarom zadośćuczynienia²³.

Meta-analiza przeprowadzona przez Kathleen J. Bergseth i Jeffrey A. Bouffard wykazała, że programy sprawiedliwości naprawczej są efektywne wobec różnych grup młodych sprawców²⁴.

Z kolei przeprowadzone w 2012 r. w Irlandii Północnej szczegółowe badanie baz danych, bibliografii i programów konferencji nie wykazało, że konferencje naprawcze dla nieletnich górują efektywnością nad zwykłym postępowaniem sądowym. Autorzy sądzą jednak, że brak jest wysokiej jakości dowodów w odniesieniu do efektywności konferencji naprawczych (najczęściej są to badania fragmentaryczne i metodologicznie niedoskonałe, a poza tym trudno jest porównywać ich wyniki) i że w ogóle brakuje systematycznego badania skuteczności programów sprawiedliwości naprawczej²⁵. Biorąc jednak pod uwagę obiecujące wyniki dostępnych badań, sugerowano wprowadzanie programów sprawiedliwości naprawczej do polityki

²² L. Herman, H. Strang, *Restorative justice. The evidence*, The Smith Institute 2007, p. 16 – 18 and 68-71.

²³ Restorative justice and recidivism i cytowane tam badania J. Bonty i innych.

²⁴ K. J. Bergseth, A. Bouffard, *Examining the Effectiveness of a Restorative Justice Program for Various Types of Juvenile Offenders*, "International Journal of the Offender Therapy and Comparative Criminology" XX(X) 1–22, 2012.

²⁵ N. Livingstone, G. Macdonald, N. Car, *Restorative justice conferencing for reducing recidivism in young offenders (aged 7 to 21)*, PubMed, Belfast, abstract. Tim Chapman podał, że powrotność do przestępstwa nieletnich uczestniczących w konferencjach naprawczych dla nieletnich (w Irlandii znacznie częściej stosowanych niż w innych krajach europejskich) kształtuje się na poziomie 35% - T. Chapman, *Restorative justice in Northern Ireland: Conflict and accommodation*, opracowanie niepublikowane. Opinie o braku wystarczającej literatury dotyczącej efektywności programów sprawiedliwości naprawczej dla zapobiegania przestępczości w ogóle sformułowane są też w innych opracowaniach, rzetelna ewaluacja jest bowiem niezbędna do budowy zaufania do tego nietradycyjnego podejścia do reagowania na przestępstwo.

kryminalnej²⁶.

Na potencjał mediacji wskazuje się niemal we wszystkich dokumentach międzynarodowych i zaleca się jej stosowanie wobec nieletnich²⁷. Na przykład, w art. 12 Europejskich Reguł dla nieletnich przestępców poddanych sankcjom i środkom²⁸ jest mowa, że powinno się zachęcać do mediacji lub innych środków restoratywnych na wszystkich etapach postępowania. Z kolei Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie przyjaznego dziecku wymiarowi wymiaru sprawiedliwości wskazują w pkt. B2 - że należy zachęcać do alternatyw do postępowania sądowego, takich jak mediacja i alternatywne sposoby rozstrzygania sporów, zawsze gdy służy to dobru dziecka, a przedwstępne korzystanie takich alternatyw nie może być barierą w dostępie dzieci do wymiaru sprawiedliwości²⁹.

²⁶ Restorative justice and recidivism, *op. cit.* Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, April 2010, [http://euforumrj.org/assets/upload/Restorative Justice and Crime Prevention Final report.pdf](http://euforumrj.org/assets/upload/Restorative%20Justice%20and%20Crime%20Prevention%20Final%20report.pdf), p.42; dostęp 24 października, 2013.

²⁷ Por. np. P. Kujan, Mediacja w sprawach nieletnich w doświadczeniach i opiniach uczestników postępowania mediacyjnego i mediatorów na przykładzie Województwa Śląskiego, www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=12932&from=latest, B. Czarnecka-Działuk, Perspektywy i ograniczenia mediacji z nieletnimi, [w:] Mediacja w praktyce wymiaru sprawiedliwości, Ustka, 4-5 października 2010 (materiały konferencji), Sąd Okręgowy w Słupsku, <http://www.slupsk.so.gov.pl/index.php?idg=mg,72&p=m&kword=mediacja>, s.126.

²⁸ Przyjętych 5 listopada 2008 roku.

²⁹ Przyjętych 17 listopada 2010 roku.

CZĘŚĆ II

Powrotność do przestępstwa nieletnich w wybranych krajach

II. 1. Cel, zakres i metoda badań porównawczych realizowanych w IWS

Podejmując w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości badania nad powrotnością nieletnich do przestępstwa w perspektywie porównawczej zdawano sobie oczywiście sprawę, że - choć zagadnienie to interesuje zarówno praktyków wymiaru sprawiedliwości, jak i naukowców - niełatwo będzie jednak dotrzeć do stosownych wyników badań.

Dlatego też postanowiono przeprowadzić badanie porównawcze przy pomocy, stworzonego w tym celu, kwestionariusza, który został rozesłany do różnych placówek badawczych w Europie.

Pytano w nim o ogólne informacje dotyczące powracania nieletnich do przestępstwa, o dane dotyczące recydywy w odniesieniu do różnych środków, jakie wcześniej stosowane były wobec nich, ze szczególnym uwzględnieniem różnych postaci umieszczenia w placówkach oraz o wyjaśnienie ich rodzaju oraz okresu stosowania (na czas określony czy nie).

W kwestionariuszu proszono również o informacje, czy prowadzono w danym kraju badania skuteczności orzekanych środków oraz o wskazanie publikacji zawierających ich wyniki.

Aby poznać kontekst informacji o powrotności nieletnich do przestępstwa, zamieszczono pytania o takie aspekty przestępczości nieletnich, jak:

- jakiego rodzaju przestępstwa są najczęściej popełniane;
- czy charakter przestępczości nieletnich uległ zmianie w ciągu minionych 10 – 15 lat;

- jaki jest udział przestępstw o poważnym charakterze (z nasileniem agresji, seksualnych, zorganizowanej przestępczości) wśród ogółu czynów;
- czy w przestępczości nieletnich występują nowe tendencje, nowe rodzaje czynów;
- czy obniża się wiek rozpoczynania aktywności przestępczej; jaki odsetek wśród ogółu nieletnich stanowią najmłodsi;
- czy zwiększa się odsetek dziewcząt.

Kolejna grupa pytań dotyczyła występowania zmian w reagowaniu na przestępczość nieletnich:

- które środki orzeka się najczęściej wobec nieletnich;
- jaki odsetek nieletnich umieszczany jest w instytucjach;
- czy umieszczenie nieletniego w placówce poprzedzone jest badaniami nieletnich – i jakimi;
- czy określa się ryzyko powrotności do przestępstwa, a jeśli tak, to jakich metod lub narzędzi się używa;
- jaki charakter mają instytucje dla nieletnich – bardziej czy mniej represyjny, zamknięty czy półotwarty, zbliżający się do standardów więzienia czy placówki edukacyjnej;
- czy są dostępne dane o popełnianiu przestępstw w czasie przebywania w instytucji.

Na pytania ankiety odpowiedzi udzielili badacze tylko z kilku państw: z Czech, Katalonii, Niemiec, Szwajcarii i Belgii. Ponawianie próśb do instytucji w pozostałych krajach i szukanie w nich kolejnych respondentów nie przyniosło rezultatu, nawet po skróceniu ankiety do najbardziej podstawowych dla badania kwestii. Odpowiedzi z kilku państw (np. z Holandii) w praktyce ograniczyły się do wskazania źródeł statystycznych lub podania literatury przedmiotu (nie zawsze łatwo dostępnej).

Problemy z uzyskaniem informacji można uznać za kolejny sygnał potwierdzający doświadczenia z cytowanych na wstępie badań, że w wielu krajach problem recydywy nieletnich nie jest regularnie badany lub nie jest on przedmiotem stałego zainteresowania naukowców lub praktyków.

II. 2. Recydywa nieletnich Czechach

Podstawowe zbiory danych statystycznych nie zawierają informacji o nieletnich, którzy powrócili do przestępstwa; nie są one bowiem przedmiotem stałej uwagi. Interesujące dla niniejszego badania dane o recydywie nieletnich, wobec których wykonywano środki polegające na umieszczeniu w instytucji, można by było uzyskać tylko na specjalne żądanie w więzieniu, w którym nieletni odbywają wyroki, analizując ich akta. Badania nad recydywą karną i recydywistami, opublikowane w 2011 roku, nie koncentrowały się na nieletnich, jednak wykazały, że recydywa jest największa w grupie osób, których pierwsze skazanie nastąpiło pomiędzy 15 a 18 rokiem życia – czyli w okresie nieletniości³⁰.

Nieletnimi, według ustawy nr 218 z 2003 r. o odpowiedzialności nieletnich za czyny zabronione i o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich, są osoby w wieku 15 – 17 lat. Do ukończenia 15 roku życia dzieci nie ponoszą odpowiedzialności karnej. Można wobec nich stosować środki poprawcze i ochronne, o czym orzeka się w postępowaniu cywilnym, a nie karnym.

Nieletni ponoszą odpowiedzialność karną, o ile uzasadnia to stopień rozwoju intelektualnego i moralnego danego sprawcy, rozumienie przez niego wagi i bezprawności czynu oraz stopień jego zdolności do kierowania swoim działaniem. Preferuje się przy tym stosowanie środków wychowawczych i związanych z udzielaniem pomocy rodzinie, a wśród różnych środków karnych - sankcji alternatywnych wobec pozbawienia wolności. Pozbawienie wolności orzekane jest jako *ultima ratio* (w około 7% spraw), w niższych górnych granicach niż ustawowo przewidziane dla dorosłych, a w jej wykonaniu uwzględnia się środki reintegracyjne

³⁰ A. Marešáí in.: *Kryminalni recidiva a recidivisté*, Praha, IKSP 2011.

i edukacyjne, które kontynuuje się po zwolnieniu nieletniego z zakładu³¹.

Czeską ustawę o nieletnich z 2003 r. nowelizowano kilka razy. Najważniejsze są zmiany z 2009 związane z nowym kodeksem karnym – definicją przestępstwa (wtedy to kryterium wagi i bezprawności czynu zastąpiło kryterium społecznego niebezpieczeństwa). Wprowadzono nowe środki karne – areszt domowy, zakaz wstępu na imprezy sportowe, społeczne, kulturalne i inne, zmodyfikowano grzywny a także procedurę badania stanu psychicznego nieletniego. W 2011 r. wprowadzono nowelizację dotyczącą okresu warunkowego przedterminowego zwolnienia, nową możliwość zastosowania przymusowej terapii osób poniżej 15 roku życia, przepisów dotyczących obrony nieletniego, edukacji zabezpieczającej, umorzenia ścigania karnego oraz kompensaty za szkody niematerialne i bezpodstawne wzbogacenie. Poprawka z 2012 r. dotyczyła niedopuszczalności porozumień co do winy i kary.

W Czechach prowadzono kilka badań, w których dotykano problemu skuteczności środków orzekanych wobec nieletnich, zwłaszcza programów probacji, alternatyw dla uwięzienia, stosowania instytucjonalnego wychowywania³².

Na uwagę zasługują dane o powrotności do przestępstwa nieletnich poddanych probacji. W ciągu następnych czterech lat ponad połowa z nich (51,8%) została ponownie skazana. Większa recydywa dotyczyła tych, którzy nie ukończyli programu. Mniejsza zaś była wśród tych, których udział w programie był wynikiem ich pierwszego konfliktu z prawem³³.

W przestępczości nieletnich w latach dziewięćdziesiątych znacząco przeważały przestępstwa przeciw mieniu (zwłaszcza kradzież), kolejne pozycje w statystykach zajmowały przestępstwa chuligańskie, graffiti, naruszanie porządku, przestępstwa „narkotykowe”, przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości - fałszywe oskarżenie, fałszywe zeznania, a dopiero po nich przestępstwa z użyciem przemocy,

³¹ Por. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach*, (autorzy - K. Buczkowski, J. Czabański, M. Jankowski, D. Wójcik, Warszawa 2006, s.17 - 17 i cytowana tam H. Váľková: *Nowa ustawa o odpowiedzialności nieletnich w Republice Czeskiej* (opracowanie z 6 grudnia 2003), obszerne dane w: H. Váľková, J. Hulmáková: Czech Republic, [w:] F. Dünkel, J. Grzywa, P. Horsfield, I. Ruin (red): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments*, tom 1, MG 2010, Forum Verlag Godesberg, s. 253 n.

³² J. Rozum i in: *Probační programy pro mláďstv*, Praha: IKSP 2011.

³³ Tamże.

zwłaszcza rozbój i umyślne uszkodzenie ciała. W ciągu ostatnich dwunastu lat największy spadek przestępczości odnotowano w 2002 r. (co wiąże się z nowelizacją kodeksu karnego) oraz w 2004 r. (co ma związek z wejściem w życie ustawy o nieletnich). Niewielki jej wzrost odnotowano w 2007 r. w związku z kryminalizacją prowadzenia pojazdu mechanicznego bez prawa jazdy, jednak po dekryminalizacji tego zachowania spadek przestępczości nieletnich trwa nadal.

Odsetek nieletnich wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy wyniósł w 2011 r. 5, 4%; wśród sprawców przestępstw przeciw moralności – 14,3%.

Statystyki policyjne obejmują młodocianych w wieku 15 – 17 lat oraz nieletnich do 14 lat, choć w praktyce rejestrowane są osoby w wieku szkolnym (od 6 - 8 roku życia). Policja prowadziła w 2000 r. postępowania dotyczące 8 899 nieletnich, w 2011 r. już tylko 1 568, co uwidacznia radykalny i stały spadek liczby przestępstw popełnianych przez nieletnich w ciągu ostatnich 12 lat. Liczba dziewcząt jest bardzo niska i również stale maleje.

Jeśli chodzi o środki stosowane wobec nieletnich, najczęściej są to wyroki w zawieszeniu oraz prace na cele społeczne. Na dzień 31 grudnia 2011 r. nieletni skazani na karę więzienia stanowili 0,2% ogółu osadzonych (było 40 nieletnich chłopców i 1 dziewczyna; średnio w 2011 r. było 150 nieletnich chłopców i 9 dziewcząt – wtedy było to 0,8% populacji więziennej. W 2001 r. 87 nieletnich odbywało karę pozbawienia wolności (0,6% ogółu osadzonych). Liczba i odsetek uwięzionych nieletnich nieco więc wzrosły.

Na pytanie, czy nieletni przed umieszczeniem w instytucji są badani, odpowiadający na ankietę w Czechach podali, że w ciągu pierwszych dni pobytu na oddziale przyjęć (zwykle nie przekracza to tygodnia) nieletnich poddaje się „prewencyjnym badaniom medycznym, w tym niezbędnym testom diagnostycznym i laboratoryjnym”. Ocena pedagogiczna, psychologiczna i społeczna przeprowadzane są wobec nieletnich na karę przekraczającą trzy miesiące, a ich podstawą jest wstępny wywiad lub testy diagnostyczne, skoncentrowane przede wszystkim na ocenie ryzyka i potrzeb skazanego.

Ocena ryzyka nieletnich skazanych na karę pozbawienia wolności dokonywana jest przez służbę więzienną. Ryzyko recydywy powinno być częścią tworzonego

narzędzia do oceny ryzyka i potrzeb skazanego - obecnie ma ono postać pilotażową, będącą w trakcie weryfikacji i walidacji.

Dane o popełnianiu przestępstw w trakcie pobytu w instytucjach nie są dostępne i nie wiadomo, czy w ogóle są zbierane. Bada się tylko liczbę kar dyscyplinarnych nakładanych na indywidualnego skazanego. Badacze z Czech stwierdzają jednak, że o ile niesubordynacja jest tam czymś zwykłym, to przestępstwo – wyjątkowym.

II. 3. Recydywa nieletnich Szwajcarii

Odsetek nieletnich, którzy powrócili do przestępstwa, wynosi w Szwajcarii około 35%. Bardziej są do tego skłonni chłopcy (38%) niż dziewczęta (15%)³⁴. W liczbach bezwzględnych jest to od 7 000 do 10 000 nieletnich rocznie w okresie minionych 5 lat. Niestety brak jest danych odnoszących się do recydywy po zastosowaniu konkretnych środków, choć planowane jest opracowanie statystyk dotyczących ponownej przestępczości po zwolnieniu nieletnich z instytucji.

W ostatnich latach nie prowadzono też badania skuteczności środków stosowanych wobec nieletnich.

Wśród czynów popełnianych przez nieletnich na pierwszym miejscu plasuje się używanie narkotyków – 4 000 orzeczeń w 2011 roku, kradzież – 3 400 oraz zniszczenie mienia – 1 800.

Nie można mówić o zmianie charakteru przestępczości nieletnich w okresie minionych 10 – 15 lat. Pojawiające się nowe przestępstwa, takie jak prześladowanie w Internecie, nie powodują zmian prawnych i są kwalifikowane według istniejących przepisów.

Przestępstwa o poważniejszym charakterze stanowią około 5%. Ocenia się, że liczby bezwzględne takich przestępstw są stałe, choć proporcje nieco się zmieniają, stosownie do zmian związanych z naciskami społeczności lub priorytetów polityków

³⁴ Dane o recydywie nieletnich z lat 2005-2009 dostępne są na stronie www.bfs.admin.ch/bfs/portal/fr/index/themen/19/04/03/01/04/01.html

co do reagowania na „łżejsze” przestępstwa.

W Szwajcarii nie występuje tendencja do obniżania się wieku inicjacji przestępczej, lecz odwrotna – przesuwa się ona w górę. W ciągu ostatnich pięciu lat odsetek nieletnich w wieku 10 – 14 lat obniżył się o 5% i wynosi obecnie 25%. Odsetek dziewcząt wśród ogółu nieletnich w ostatnich latach nie ulegał zmianie; osiągnął maksymalnie 28%; w 2011 roku wynosił 26%.

Orzekane środki zależą od rodzaju popełnionych przestępstw. Najczęściej stosuje się upomnienie (4 033 w 2011 roku) oraz zobowiązanie do osobistego wykonania różnych prac na cele społeczne (2 835 w 2011 roku). Instytucje, w których może być umieszczony nieletni, różnią się charakterem – są mniej lub bardziej restrykcyjne, półotwarte i zamknięte, takie, które charakterem zbliżone są do placówek edukacyjnych albo do penitencjarnych. Prawo stanowi, że odpowiedni środek wykonywany jest stosownie do terapeutycznych i pedagogicznych potrzeb konkretnego nieletniego.

Liczba nieletnich umieszczonych poza rodziną w placówkach zmniejszyła się w Szwajcarii w latach 2010 - 2014 r. o 44% (z 861 do 480 osób). W 2014 r. 47% nieletnich umieszczono w placówkach tymczasowo, a 53% - na podstawie orzeczenia kończącego postępowanie. Spośród tych ostatnich 72% przebywało w placówkach wychowawczych, z których prawie 90% ma charakter otwarty. Nieletni umieszczeni w placówkach zamkniętych stanowili niewielką mniejszość. 92% nieletnich umieszczonych w placówkach to chłopcy, z których 89% miało ponad 15 lat³⁵.

II. 4. Recydywa nieletnich w Niemczech

W Niemczech granica wieku odpowiedzialności karnej jest dość elastyczna: co do zasady jest nią ukończenie lat 18, jednak wobec młodocianych (do 21 lat) można stosować reguły odpowiedzialności nieletnich.

Według najnowszych badań nad powrotnością do przestępstwa, jest ona

³⁵ <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/fr/index/news/medienmitteilungen.html?pressID=9942>.

zdecydowanie większa wśród nieletnich niż wśród dorosłych, zwłaszcza w przypadku tych, którzy opuścili zakłady karne dla nieletnich (w latach 1994 – 1998 wynosiła prawie 80% w czteroletnim okresie katamnezy, zaś dorosłych odpowiednio 43,6%)³⁶.

Ogólny odsetek recydywy nieletnich skazanych na podstawie prawa nieletnich w trzyletnim okresie katamnezy wyniósł w 2010 r. 41%. Najlepsze wyniki odnotowano w przypadku nieletnich, wobec których skorzystano z możliwości diversion, zgodnie z paragrafami 45 i 47 ustawy o wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich. Może to być umorzenie bez żadnych dodatkowych oddziaływań albo w połączeniu ze środkami wychowawczymi, takimi jak skierowanie sprawy do mediacji lub zobowiązania do pewnych zachowań. Współczynnik recydywy nieletnich, których sprawy w ten sposób wyłączono, wynosił 36%. Najwyższy z kolei odsetek powrotności do przestępstwa odnotowuje się w przypadku nieletnich zwolnionych z nieletnich zakładów – 69% popełniło ponownie przestępstwa i aż 37% powróciło do więzienia. Drugi najwyższy odsetek recydywy (63%) mieli nieletni, którzy odbyli krótkoterminowe pozbawienie wolności (od jednego weekendu do czterech tygodni)³⁷ w specjalnych ośrodkach, które krytykowano za brak koncepcji pedagogicznych. 61% recydywę mieli zaś nieletni poddani probacji³⁸.

W innym kierunku poszła zmiana ograniczająca stosowanie wobec nieletnich tymczasowego zatrzymania, w rezultacie wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego.

Odpowiadając na pytanie, czy w Niemczech prowadzi się badania nad efektywnością stosowania środków wobec nieletnich, zwrócono uwagę na to, że jest to jedno z najbardziej skomplikowanych zagadnień w badaniach kryminologicznych. Zwykle orzeka się bowiem rozmaite sankcje wobec nieletnich przestępców skazanych za odmienne czyny, co czyni niemal niemożliwym porównywanie wskaźników recydywy. Jeśli chodzi o konkretną sankcję, pomocne jest stosowanie grupy kontrolnej lub

³⁶ Za S. Pichler, D. Römer: *Juvenile Law and Recidivism in Germany – New Evidence from the Old Continent*, http://www.iza.org/conference_files/riskonomics2011/roemer_d6701.pdf, s. 3.

³⁷ Od marca 2013 tę kontrowersyjną formę pobawienia wolności można również stosować przy zawieszeniu kary więzienia dla nieletnich. Reforma ta jest jednak silnie krytykowana przez niemal wszystkich specjalistów zajmujących się wymiarem sprawiedliwości w sprawach nieletnich.

³⁸ Jehle i in. (2011): *Legalbewährung nach strafrechtlichen Sanktionen*, Berlin 2013, <http://www.uni-goettingen.de/de/monographien-und-herausgeberwerke/69562.html>, s. 54 n.

ewaluacji quasi-eksperymentu (uwzględniającej standardy ewaluacji wypracowane przez Hermana i in. 2002) . Większość projektów badawczych nie zachowuje jednak tych standardów, gdyż niezmiernie trudno jest dobrać odpowiednie grupy kontrolne. W odniesieniu do diversion udało się przeprowadzić – i to na poziomie międzynarodowym – badania, w których wykorzystano grupę kontrolną lub program eksperymentalny, co umożliwiło uzyskanie wyniku wskazującego, że odsetki recydywy po zastosowaniu diversion są niższe, a przynajmniej nie wyższe, niż w przypadku formalnych procedur sądowych i skazań.

Niemieckie badania wykazały, że strategia rozszerzania sankcji nieformalnych okazała się efektywna nie tylko, gdy chodzi o odciążenie sądów dla nieletnich, ale również w odniesieniu do prewencji szczególnej³⁹. Odsetek recydywy sprawców poddanych diversion był znacząco niższy – w trzyletnim okresie katamnezy wyniósł 27% wobec 36% sprawców, wobec których zastosowano sankcje formalne⁴⁰. Nawet w przypadku wielokrotnych recydywistów, nie powracali oni do przestępstwa po zastosowaniu sankcji nieformalnych częściej, niż gdy orzeczono sankcje formalne⁴¹.

Inne badanie wykazało, że wzrost stosowania diversion w Niemczech w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych nie skutkowało wzrostem przestępczości nieletnich. Przeciwnie, odsetki recydywy wśród nieletnich, objętych sankcjami nieformalnymi (sprawców różnych, typowych dla nieletnich przestępstw) były istotnie niższe w porównaniu do tych, wobec których sąd dla nieletnich zastosował środki formalne⁴².

Jeśli chodzi o pozostałe sankcje i środki, to w Niemczech brak systematycznych badań na ten temat ich skuteczności. Te przeprowadzone wskazują jednak, najogólniej, że pozytywnych efektów można oczekiwać od programów behawioralno-terapeutycznych, ukierunkowanych na naukę umiejętności społecznych i dobranych do potrzeb sprawców niż od punitywnych sankcji i uwięzienia.

³⁹ W. Heinz, (2005): *Zahlt sich Milde aus? Diversion und ihre Bedeutung für die Sanktionspraxis. Teil 1 und 2: Zeitschrift für Jugendkriminalrecht und Jugendhilfe* 16, p. 166-178, 302-312.

⁴⁰ F. Dünkel (2011), „Germany” [w:] F. Dünkel, J. Grzywa, P. Horsfield, I. Pruin: *Juvenile Justice Systems in Europe*, Forum Verlag Godesberg).

⁴¹ W. Heinz, *op. cit.*, s. 306.

⁴² F. Dünkel, I. Pruin, J. Grzywa (2011), p. 1639 i cytowana tam literatura.

Jeśli chodzi o przestępczość nieletnich, dominują kradzieże, rozboje, pobicia i przestępczość narkotykowa. Statystyki policyjne wykazywały duży wzrost przestępczości nieletnich w latach dziewięćdziesiątych, jednak późniejsze badania nie potwierdziły takiego wzrostu. Przeciwnie – badania nad ciemną liczbą wykazały spadek przestępczości nieletnich, także z użyciem przemocy. Jeśli chodzi o nowe jej formy – podobnie jak w innych krajach - zwrócono uwagę na przestępczość internetową, jak np. nękanie w sieci.

Nie zaobserwowano obniżania się wieku rozpoczynania aktywności przestępczej, choć w prasie znajdują nieproporcjonalne odbicie pojedyncze przypadki przestępstw popełnianych przez najmłodszych.

II. 5. Recydywa nieletnich w Katalonii

Uzyskano obszerną odpowiedź na pytania ankiety z Katalonii – autonomicznego regionu Hiszpanii, mającego własny rząd i własne organizacje zajmujące się postępowaniem z nieletnimi. Choć przepisy prawne dotyczące odpowiedzialności nieletnich są takie same jak w pozostałej części Hiszpanii, praktyka ich stosowania jest odmienna. Nieletni przestępcy to osoby, które popełniły przestępstwo pomiędzy 14 i 18 rokiem życia, jednak mogą pozostać w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich do ukończenia 21, a w pewnych przypadkach nawet do 23 roku życia.

Hiszpańskie prawo karne nieletnich przewiduje środki realizowane w środowisku – prace na rzecz społeczności, ambulatoryjne środki lecznicze (związane z używaniem narkotyków, z zaburzeniami psychicznymi), uczęszczanie do środowiskowego centrum szkoleniowego, weekendowy areszt domowy, zobowiązania do wykonania zadań socjo-edukacyjnych, zobowiązanie do zamieszkania z inną rodziną lub grupą wychowawczą, nadzór. Możliwe jest również orzeczenie środków polegających na pozbawieniu wolności w placówce terapeutycznej lub w instytucji wychowawczej w reżimie otwartym, półotwartym lub zamkniętym. Placówki liczą maksymalnie 65 nieletnich. Instytucje otwarte to zwykle mieszkania w mieście; nieletni mają wszystkie zajęcia szkolne i pozaszkolne poza instytucją. Instytucje zamknięte i półotwarte mają więcej zabezpieczeń. Nieletni z tych ostatnich mają niektóre zajęcia poza instytucją a na weekend jeżdżą do domu, a ci z zakładów zamkniętych nie mogą w ogóle

opuszczać instytucji.

Przed podjęciem jakiegokolwiek decyzji w sprawie nieletniego katalońskie prawo wymaga sporządzenia wywiadu indywidualnego - przez psychologa i/lub pracownika społecznego. Jeśli nieletni nie miał wcześniej spraw w sądzie i przestępstwo nie jest poważne, przeprowadza się wywiad zgodnie z ogólnymi zasadami (sytuacja rodzinna, szkoła, praca, znajomi itp.). Jeśli nieletni popełnił przestępstwo z użyciem przemocy albo ma trzy lub więcej wcześniejszych skazań, przeprowadza się pogłębiony wywiad według formularza oceny ryzyka SAVRY. Dotyczy to również nieletnich, wobec których orzeczono środek w postaci wolności nadzorowanej (supervised freedom) bądź umieszczenie w instytucji wychowawczej. Decyzję o ocenie ryzyka podejmuje instytucja administracyjna odpowiedzialna za opiniowanie nieletnich, mediacje, programy sprawiedliwości naprawczej i wykonanie środków. Nieletni ma prawo zaskarżyć opinię, ale na ogół się to nie zdarza. Narzędzie oceny ryzyka stosuje się na etapie postępowania sądowego lub wykonania środków. Pracownicy stosujący je są odpowiednio szkoleni. Narzędzie nie jest oceniane jako trudne, choć po jego wprowadzeniu pracownicy skarżyli się, że zebranie informacji o nieletnim zabiera im dużo czasu; obecnie łącznie z opracowaniem pisemnego raportu trwa to od godziny do półtorej. Poziom ryzyka oceniany jest według trzech kategorii – wysokie, średnie, niskie. Końcowa ocena ryzyka dokonywana jest przez profesjonalistę, który bierze pod uwagę wszystkie materiały dotyczące nieletniego. Ostateczną decyzję podejmuje sędzia przy orzekaniu, uwzględniając możliwość mediacji, proporcjonalność do czynu itp., przy czym nie ma bezpośredniego związku między poziomem ryzyka a zastosowanym środkiem. Ważnym efektem oceny ryzyka jest dostarczenie informacji tym, którzy będą pracować z nieletnim, aby pomóc w integracji społecznej, uświadomić mu jego sytuację i zaproponować indywidualny program wychowawczy. W 2011 r. zbadano narzędziem SAVRY (Structured Assessment for Violence Risk in Youth) 1 174 nieletnich przed rozprawą i 2 312 w postępowaniu wykonawczym. Nieletni badani narzędziem SAVRY są poddani różnym programom korekcyjnym, zakładającym współpracę z rodziną i szkołą nieletniego.

W Katalonii przeprowadzono ogólne badanie powrotności nieletnich do przestępstwa w 2005 roku, oparte na próbie wszystkich (2 903) nieletnich, którzy mieli jakikolwiek

kontakt z wymiarem sprawiedliwości w 2002 roku. Byli wśród nich ci, których dotyczyły przedprocesowe rozstrzygnięcia sędziego (bez żadnej późniejszej interwencji), uczestniczący w programie mediacji lub reparacji, a także ci, wobec których wyrokiem zastosowano środki.

Przed końcem 2004 r. sprawdzono, czy nieletni objęci badaniem byli notowani w wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich lub w systemie więziennym (jeśli już stali się dorosłymi). Wystąpienie nowych kontaktów oznaczało dla badaczy, że wystąpiła recydywa.

Wyniki z 2005 r. wykazały ogólny odsetek recydywy dla wszystkich nieletnich w wysokości 22,7%. Recydywa nieletnich, wobec których umorzono postępowanie bez dalszych interwencji wyniosła 23,9%. Spośród nieletnich uczestniczących w programie mediacji do przestępstwa powróciło 12,7% (a więc niemal dwukrotnie mniej). Recydywa nieletnich, wobec których orzeczono prace na rzecz społeczności, wyniosła 23,2%, poddanych wolności dozorowanej – 31,9%, tych, wobec których orzeczono inne środki wykonywane w środowisku – 20,0%. Spośród nieletnich umieszczonych w instytucjach do przestępstwa powróciło natomiast 62,8%.

Po badaniu, z 2005 r. postanowiono co roku aktualizować dane o recydywie nieletnich podanym najbardziej radykalnym środkiem, jakie mogą być stosowane w wymiarze sprawiedliwości wobec nieletnich – wolności dozorowanej oraz pozbawienia wolności w zakładzie wychowawczym. Oba te środki stosowane są wobec nieletnich zdecydowanie najbardziej zdemoralizowanych i to również przez to odsetki ich powrotności do przestępstwa są wyższe. Odsetek nieletnich poddanych wolności dozorowanej zmniejszył się od 31,9% w 2005 r. do 22,0% w 2007 r., a następnie wzrósł do 29,6% w 2010 r. i 28,7% w 2011 r. Odsetek powrotności do przestępstwa nieletnich umieszczonych w instytucjach (większość w reżimach zamkniętym i półotwartym) wahała się od 62,8% w 2005 r. do 50,3% w 2009 r. i 57,8% w 2011 r.

Warto również zaprezentować rezultaty interesującego badania przeprowadzonego w 2011 roku przez Wydział Badań Socjologicznych i Kryminologicznych Centrum Badania Prawa i Szkoleń Specjalistycznych (CEJFE) przy Departamencie Sprawiedliwości Rządu Katalonii, nad powrotnością do przestępstwa w programie

mediacji i zadośćuczynienia dla nieletnich. Ich celem było uaktualnienie informacji uzyskanych w analizowanym powyżej badaniu z 2005 r. oraz sprawdzenie, czy wpływ programów mediacji i zadośćuczynienia na recydywę jest większy, mniejszy czy taki sam jak innych programów i środków stosowanych za podobne czyny do podobnych nieletnich. Istotne jest bowiem, by promować stosowanie konkretnej reakcji wobec określonego profilu nieletnich. Dlatego też porównywano recydywę nieletnich uczestniczących w programie mediacji, z recydywą tych, którzy otrzymali upomnienie oraz zobowiązanych do określonego postępowania bądź do pracy na rzecz społeczności. Porównywano też profile nieletnich z każdej z wyżej wymienionych trzech grup kontrolnych – tych, którzy powrócili do przestępstwa i tych, którzy tego nie zrobili.

Przeanalizowano zarówno dane społeczno - demograficzne (wiek, narodowość, płeć, wykształcenie)) jak i odnoszące się do profilu kryminologicznego nieletnich (liczba i rodzaj popełnionych przestępstw, wcześniejsze stosowanie środków). Zebrano też informacje dotyczące pokrzywdzonych oraz programów mediacji.

Ogólny odsetek recydywy dla uczestniczących w programach mediacji wyniósł w 2011 r. 26,1% - czyli więcej niż w 2004 (12,7%), na co mogło mieć wpływ kierowanie do nich większego odsetka nieletnich, wobec których uprzednio stosowano już inne środki, zwłaszcza starszych wiekiem oraz cudzoziemców.

Okres, jaki upływał do ponownego popełnienia czynu wydłużył się z kolei o około półtora miesiąca (czyli do trzystu dni), przy czym, co ciekawe, nieletni, którzy popełnili przestępstwa z użyciem przemocy powracali do przestępstwa ponad dwa miesiące później niż pozostali. Liczba nowych czynów popełnionych przez pojedynczego sprawcę nieco się zwiększyła (do 2,4 w porównaniu z 1,9 w poprzednim badaniu).

Choć uprzednia karalność jest postrzegana jako czynnik ryzyka powrotności do przestępstwa, podkreślono, że 60% nieletnich, wobec których stosowano wcześniej środki, jednak do przestępstwa nie powróciło. Znaczenie ma liczba wcześniej popełnionych przestępstw; jeśli było ich 5 lub więcej w 92,3% przypadków dochodziło do ponownego skazania.

Czynnikami ryzyka jest też nie uczęszczanie do szkoły i nie ukończenie najniższego

nawet stopnia edukacji. Występował on u ponad połowy nieletnich skierowanych do mediacji (i wobec nich należałoby zastosować raczej inny środek).

Porównanie odsetka recydywy po mediacji z recydywą nieletnich z grup kontrolnych wykazało pewne różnice. Recydywa nieletnich zobowiązanych do określonego zachowania była niższa - 15,3%, (było wszakże wśród nich mniej chłopców), jednak ten właśnie środek uznano za najskuteczniejszy.

Recydywa nieletnich, którzy otrzymali upomnienie wyniosła 30,5%, a zobowiązanych do prac na rzecz społeczności – 31,6%, jednak dały się one wytłumaczyć uwarunkowaniami związanymi z płcią i wiekiem; niektóre zaś różnice nie zostały uznane za istotne statystycznie. Dlatego też badacze postulowali przeprowadzenie w przyszłości badań jakościowych, jako że same dane statystyczne dotyczące profilu nieletnich nie są w stanie wyjaśnić zwiększenia się odsetka recydywy wśród skierowanych do mediacji.

Referowane badanie pozwoliło również na sformułowanie postulatów dotyczących kierowania spraw do mediacji. Mediacja okazała się skutecznym środkiem reakcji wobec nieletnich, którzy popełnili pierwszy czyn lub tych, którzy wcześniej popełnili ich niewiele - jeden lub dwa. Wobec multirecydywistów program mediacji powinien być stosowany wraz z innymi środkami, wymagającymi intensywniejszego, silniejszego zaangażowania społeczności. Wobec nieletnich młodszych (14-latków) oraz z deficytami edukacyjnymi należałoby stosować dodatkowe interwencje i angażować oddziaływania socjalne poza wymiarem sprawiedliwości. Najlepszym momentem na interwencję w postaci mediacji jest okres od 4 do 6 miesięcy od popełnienia przestępstwa, natomiast – co trudno było wyjaśnić bez pogłębionych badań – raczej nie wcześniej, bo wtedy ryzyko niepowodzenia było większe. Ponieważ krytycznym momentem dla popełniania kolejnego przestępstwa jest okres roku, w tym czasie - poza programem mediacji - należałoby zapewnić środki kontroli i wspierania, wykorzystując sieć pomocy socjalnej. Wobec nieletnich mieszczących się w profilu „przestępcy przypadkowy” mediacja powinna być promowana jako alternatywa niosąca korzyści sprawcy, pokrzywdzonemu i społeczności. Wobec nieletnich o cechach „przestępcy z nawyknięcia” i wykazujących czynniki ryzyka recydywy, podjęcie decyzji o wyborze któregośkolwiek środka powinno być poprzedzone ostrożniejszą i zindywidualizowaną oceną przypadku. Programy

mediacji nie powinny być wobec nich wykluczane, ale stanowić wsparcie dla innych środków oddziaływania⁴³.

M. Ferrer - odpowiadając na pytania ankiety IWS - przytoczyła również dane na temat przestępczości nieletnich. Ogólna liczba popełnianych przez nich przestępstw w 2011 r. wyniosła 3 667. Najwięcej było uszkodzeń ciała (747), rozbojów z użyciem przemocy (492), rozbojów bez użycia przemocy (389), kradzieży (351), gróźb (234).

W ciągu minionych 10 - 15 lat nastąpiła też spora zmiana w obrazie nieletnich przestępców – odnotowano duży wzrost liczby cudzoziemców (zwłaszcza z północnej Afryki i Centralnej i Południowej Ameryki), z wieloma problemami związanymi z sytuacją, w jakiej się znaleźli. Nastąpił również duży wzrost problemów ze zdrowiem psychicznym nieletnich oraz niezbyt duży, ale stały wzrost liczby przestępstw z użyciem przemocy. W 2011 r. skazano za zgwałcenie dwudziestu nieletnich, za wykorzystanie seksualne - dziesięciu, za zabójstwo - dziewięciu a za morderstwo zaś – trzech.

Jeśli chodzi o tendencje w rodzajach przestępstw, to pojawiło się stosowanie przemocy przez dzieci wobec rodziców, przemoc związaną z pełnieniem ról społecznych (gender) w młodych małżeństwach, a także cyberprzestępstwa (z wykorzystaniem Internetu, Facebooka i telefonów komórkowych). Wzrosła ponadto liczba przestępstw z użyciem broni palnej wśród Latynosów.

II. 6. Recydywa nieletnich w Belgii

Choć w Belgii rośnie zainteresowanie problematyką recydywy nieletnich, to jak dotąd brak jest danych liczbowych na ten temat w skali całego kraju. Tłumaczy się to powodami technicznymi, administracyjnymi, naukowymi i innymi, jak, na przykład, problemami w łączeniu różnych baz danych administracyjnych. W ostatnich latach zainteresowanie badaczy zmieniło się jednak diametralnie. Pytanie o powracanie do przestępstwa zastąpiono pytaniem o to, czemu przestępcy (nieletni, a także dorośli) przestają – po dłuższym lub krótszym okresie aktywności - popełniać przestępstwa.

⁴³ Area of Social and Criminological Research and Training: Recidivism in the Programme of Mediation and Reparation for Minors (Executory Report), Barcelona, January 2012.

Zainteresowanie naukowców wyjaśnieniem procesu „wyrastania” i „wychodzenia” z przestępczości (desistance), stale rośnie. W ostatnich latach Belgia wniosła istotny wkład w badania nad tym zjawiskiem⁴⁴.

We Flandrii przeprowadzono w latach 2008 - 2009 badanie recydywy nieletnich po zwolnieniu ich z instytucji dla nieletnich (otwartych i zamkniętych). Zaliczano do niej, z jednej strony, odnotowanie nowego przestępstwa na poziomie prokuratury dla nieletnich, a z drugiej – skazanie przez powszechny sąd karny za przestępstwa popełnione po osiągnięciu wieku odpowiedzialności karnej. Z powodu różnych problemów metodologicznych (wynikających zasadniczo z braku powiązań różnych baz wykorzystywanych danych) badacze przeprowadzili analizę stosunkowo niewielkiej liczby nieletnich (776), dlatego też uzyskane wyniki należy interpretować z wielką ostrożnością. Po zwolnieniu z instytucji, prokuratury dla nieletnich odnotowały, że 42% badanych popełniło nowe przestępstwa; 41,7% badanych zostało skazanych przez sądy karne.

Badanie wykazało, że, z jednej strony, recydywa występowała częściej w przypadku nieletnich, o których władze sądowe miały wcześniej informacje nie w związku z przestępczością, ale z ich trudną sytuacją życiową, a z drugiej strony, że tylko mała grupa nieletnich (13% badanych) była kilkakrotnie skazywana w dorosłości⁴⁵.

Inne badanie, przeprowadzone w skali kraju, dotyczyło już nie ponownego popełnienia przestępstwa, ale ponownego pozbawienia wolności. Przeanalizowano dane o wszystkich zwolnionych z zakładów z okresu trzech lat (od 1 stycznia 2003 do 31 grudnia 2005 r.). Wykazano, że prawdopodobieństwo ponownego uwięzienia jest największe w przypadku najmłodszych zwalnianych z zakładów (poniżej 20 lat), oraz że w przypadku nieletnich (16 - 20 lat) zwolnionych w 2003 roku (w liczbie 305), 60% z nich ponownie trafiło do więzienia⁴⁶.

⁴⁴ Por. zwłaszcza publikacje A. Nuytiens, J. Christiaens, C. Eliaerts.

⁴⁵ Pisali o tym (w języku flamandzkim) J. Christiaens, E. Dumortier, E. Enhus, T. Geluyckens, 2009. "Eindrapport Voor het eerst geplaatste delinquenten minderjaringen en recidive" The Selected Works of Jenneke Christiaens

http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=jenneke_christiaens.

⁴⁶ Pisał na ten temat R. Maes; np. w Justice en ligne, 20 juin 2012 <http://www.justice-en-ligne.be/article450.html>.

W Belgii nie prowadzi się regularnych ogólnokrajowych badań dotyczących efektywności środków stosowanych wobec nieletnich, ale bywają projekty realizowane na mniejszą skalę, np. miasta (projekt taki realizowany był, na przykład, w Antwerpii), albo też badania dotyczące konkretnego środka oddziaływania.

System odpowiedzialności nieletnich w Belgii jest złożony, gdyż obok przepisów ogólnokrajowych wspólnoty mogą pewne kwestie regulować samodzielnie. Choć ustawodawstwo dotyczące nieletnich datuje się z 1965 r., ulegało przez dziesięciolecia wielu zmianom, a kierunki tej ewolucji budziły nieraz kontrowersje⁴⁷. Dużą zmianę przyniosła nowelizacja z maja i czerwca 2006 roku. W szczególności umożliwiono przekazywanie pewnych spraw nieletnich powyżej 16 roku życia, przy zajęciu określonych warunków, do sądów karnych (art. 57 bis ustawy z 1965 r.), ograniczono władzę dyskrecyjną sędziów w określaniu warunków i maksymalnego czasu wykonywania orzeczonych środków oraz stymulowano stosowanie sprawiedliwości naprawczej (mediacji, konferencji naprawczych), wprowadzono możliwość intensywnego nadzoru wychowawczego (przez *"un accompagnateur educatif intensif"*) oraz możliwość umieszczenia nieletniego w zakładzie psychiatrycznym. Nowelizacja z 2013 r. umożliwiła wspólnotom obniżenie granic wieku stosowania wobec nieletnich sankcji administracyjnych z 16 do 14 lat, a z drugiej strony zobowiązała do przedstawienia nieletnim propozycji mediacji i umożliwiła stosowanie wobec nich zobowiązania do prac na rzecz społeczności w wymiarze maksymalnie do 15 godzin⁴⁸.

Jeśli chodzi o przestępstwa popełniane przez nieletnich, to dominują te przeciw mieniu, stanowiąc prawie 50% wszystkich czynów. Ponad 35% to kradzieże (zwykłe - niemal 20%, z użyciem przemocy - 5,6%, z włamaniem, kwalifikowane – około 11%), prawie 12% - zniszczenia mienia, oszustwa – nieco ponad 2%. Przestępstwa przeciw osobie stanowią prawie 18% - najwięcej jest uszkodzeń ciała (około 16%), przestępstwa przeciw wolności – 2%, zabójstwa stanowią 0,08%. Niemal 10%

⁴⁷ Por. np. krytyczny artykuł Y. Cartuyvels, J. Christiaens, D. De Fraene, E. Dumortier, *Juvenile Justice in Belgium seen through the sanctions looking-glass, the criminalisation of youth*, Criminologische Studies, ASP Publishers, 2010, pp. 29 – 58.

⁴⁸ Catherine Bastien: *Abaissement de l'âge à partir duquel un mineur pourra se voir imposer une amende administrative!* Actualités-17/09/2013 <http://www.polinfo.be/newsview.aspx?contentdomains=POLINFO&id=VS300151299&lang=fr>.

stanowią przestępstwa przeciw porządkowi i bezpieczeństwu publicznemu⁴⁹.

Osoby udzielające odpowiedzi na pytania ankiety IWS zasygnalizowały ponadto istnienie w Belgii Platformy Badań nad Młodzieżą (JOP). Jest to interdyscyplinarne międzyuniwersyteckie partnerstwo trzech grup badawczych: z Uniwersytetu Vries – Bruksela (Wydział Nauk Politycznych i Społecznych), Katolickiego Uniwersytetu w Leuven (Instytut Kryminologii Wydziału Prawa) i Uniwersytetu w Gent (Wydział Psychologii i Nauki). Dzięki tej współpracy przeprowadzono wiele różnorodnych badań, skoncentrowanych na problemach zgłaszanych przez polityków i praktyków⁵⁰.

II. 7. Recydywa nieletnich w Wielkiej Brytanii

W mediach przytaczano dane z publikowanych przez brytyjskie Ministerstwo Sprawiedliwości, wykazujące wzrost zjawiska powrotności do przestępstwa nieletnich. Wykazują one, że 72,3% osób poniżej 18 roku życia powróciło do przestępstwa w ciągu 12 miesięcy od zwolnienia z zakładu (w okresie przed wrześniem 2011 r.) a rok wcześniej – 70%.

Wzrosła też recydywa nieletnich skazanych za zbrodnie, niezależnie od tego, czy zastosowano wobec nich umieszczenie w placówce, zobowiązanie do prac na rzecz społeczności, czy też nie zastosowano żadnego środka. W okresie 12 miesięcy (przed wrześniem 2011) 36,1% nieletnich powróciło do przestępstwa, czyli również więcej niż w poprzednim roku – 34,8%.

Wzrost recydywy nastąpił przy tym w sytuacji, gdy spadła liczba tych, którzy po raz pierwszy stanęli przed sądem - o około osiemnaście tysięcy – czyli o 11%, a także gdy mniej nieletnich odbywało karę pozbawienia wolności (w okresie statystycznym 2010/2011 było ich 2 222, co stanowi siedemnastoprocentowy spadek w stosunku do lat 2009-2010).

⁴⁹ Więcej o tym: <http://www.om-mp.be/stat/jeu/f/index.html>.

⁵⁰

http://www2.vlaanderen.be/weten/steunpunten/steunpuntenG3/beheersovereenkomsten/steunpuntjeugd_meerjarenplan.pdf.

Problemem jest grupa tych, którzy uporczywie powracają do przestępstwa (także wśród dorosłych sprawców). W komentarzach do przytoczonych danych statystycznych przedstawiciele Ministerstwa Sprawiedliwości dostrzegają dolegliwość czynów tych osób dla społeczeństwa i przekonują o potrzebie niezbędnych i ważnych reform. Rząd chce oddziaływać na powracanie do przestępstwa nieletnich opuszczających więzienia poprzez tworzenie sieci instytucji skupionych na edukacji - „secure college”. Wyrażono opinię, że wzrost recydywy pomimo spadku liczby nieletnich w zakładach świadczy o tym, że „więzienie nie działa” - pomimo możliwości, jakie daje system, nie zapewnia on odpowiedniej resocjalizacji.

Zwrócono przy tym uwagę, że wykonywanie tej kary jest bardzo kosztowne. Przedstawiciele Youth Justice Board podkreślają, że zwłaszcza przy spadku liczby nieletnich „wchodzących do systemu” i możliwości koncentrowania się na tych, którzy wciąż do niego powracają, powinno się tym ostatnim zapewnić jak najskuteczniejszą resocjalizację, a także pomoc w obszarach kształcenia i warunków socjalnych ⁵¹.

Narodowe Standardy dotyczące nieletnich zawierają oczekiwania przeprowadzenia oceny ich ponownej przestępczości, i choć brak jest przepisów regulujących tę kwestię, w praktyce należy to do kompetencji Zespołu ds. Nieletnich (Youth Offending Team – YOT).

Ocenę przeprowadza się rutynowo we wszystkich rodzajach przestępstw i wobec wszystkich sprawców, których sprawy rozpatruje sąd (mogą nie być poddani ocenie sprawcy drobniejszych przestępstw, których sprawy nie zostały skierowane do sądu). Korzysta się ze specjalnych narzędzi oceny ryzyka dla nieletnich ASSET – różnych w zależności od kategorii sprawców i przestępstw. Oceny ryzyka recydywy dokonuje się w postępowaniu przed sądem, w postępowaniu wykonawczym, np. przy zwolnieniu warunkowym.

Osoby dokonujące oceny są specjalnie przeszkolone. Są to przeważnie pracownicy YOT-u – kuratorzy, pracownicy socjalni, wychowawcy, czy też pracownicy służby zdrowia. Narzędzie ASSET było trzykrotnie ewaluowane, i choć wynik oceny jego skuteczności był pozytywny, nadal trwają prace nad jego modyfikacją. Dotyczy to

⁵¹ Children and Young Person Now, <http://www.cypnow.co.uk/cyp/news/1077905/youth-reoffending-rates-rise>.

w szczególności poziomów oceny ryzyka (wysoki, średni i niski, według uzyskanych punktów). Brak jest danych dotyczących liczby nieletnich, którzy zostali w ciągu roku poddani ocenie ryzyka recydywy. Nieletni byli kierowani do różnych programów, których skuteczność była poddana ewaluacji. Ich efektywność była jednak rozmaicie oceniana.

II. 8. Recydywa nieletnich w Szwecji

W Szwecji osoby poniżej 15 roku życia nie są odpowiedzialne karnie, choć policja może w pewnych sytuacjach podejmować wobec nich dochodzenie w sprawach o przestępstwa, aby wyjaśnić potrzebę stosowania przez organy opiekuńcze środków wychowawczych, takich jak opieka instytucjonalna, praca społeczna, połączenie obu powyższych środków, umieszczenie w zamkniętej placówce opiekuńczej. Organy te informuje się zawsze w przypadku podejrzenia, że dziecko popełniło przestępstwo. Od nowelizacji ustawy o nieletnich przestępcach z lipca 2010 r. zwiększono możliwości prowadzenia przez policję dochodzeń w sprawach o przestępstwa nieletnich, zwłaszcza gdy chodzi o czyny bardzo poważne, kiedy szczególnie potrzebna jest wiedza o tym, w jaki sposób je popełniono⁵².

Odpowiedzialność karna rozpoczyna się z ukończeniem 15 lat. Przewiduje się przede wszystkim stosowanie przepisów ustawy o nieletnich przestępcach, która daje możliwość stosowania grzywny i kary pozbawienia wolności, choć wobec osób poniżej 21 roku życia orzeka się ją niezwykle rzadko. Sprawcy poważnych przestępstw przed ukończeniem lat 18 niemal zawsze są skazywani na umieszczenie w zamkniętej placówce opiekuńczej, a nie w więzieniu (np. w 2009 r. był tylko jeden taki przypadek).

W Szwecji regularnie bada się recydywę – po roku i po trzech latach od zakończenia wykonywania środka, a dane publikuje się corocznie na stronach Szwedzkiej Krajowej Rady Zapobiegania Przestępczości (Brå) – placówki podległej Ministerstwu Sprawiedliwości.

⁵² Art. 31 Ustawy o nieletnich przestępcach (przepisy specjalne) - N. Bogestam 2014, Brå – the Swedish National Council for Crime Prevention omawia stosowanie art. 31 Ustawy o nieletnich

Odsetek ogólnej liczby nieletnich (15 - 17 lat) powracających do przestępstwa w okresie trzech lat wynosił od 38% w 2003 r. do 34% w 2007 r., przy czym chłopcy powracali do przestępstwa ponad dwukrotnie częściej – około 42% - niż dziewczęta (około 17%). Odsetek recydywy nieletnich zwolnionych z zamkniętych zakładów dla nieletnich w okresie trzech lat wynosił ponad 80% (w 2006 r. nawet 84%), a z innych placówek – od 48 do 70%⁵³.

II. 9. Recydywa nieletnich w Holandii

Jak wskazują autorzy raportu o recydywie w latach 2002 – 2008 opracowanego przez Centrum Badań i Dokumentacji Ministerstwa Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości Holandii⁵⁴, programy polityczne w zakresie holenderskiego prawa karnego często są ukierunkowane na ograniczenie recydywy, jako że znacząca część przestępstw w Holandii jest popełniana przez osoby, które były wcześniej sądzone. Centrum prowadzi badania w ramach projektu „The Recidivism Monitor” i corocznie publikuje dane o liczbie ponownych skazań. Niemal wszystkie osoby, które postawiono w stan oskarżenia, są włączone do badań. Obejmują one pięć grup, z czego dwie obejmują nieletnich – tych, wobec których stosowano środki, oraz umieszczonych w zakładach dla nieletnich.

Odsetek ponownych skazań nieletnich, wobec których stosowano środki, od 2006 r. wykazywał tendencję spadkową. W 2002 r. wynosił 39,1%, a w 2008 r. 35,9% wszystkich nieletnich, wobec których stosowano środki, sądono ponownie w okresie dwóch lat od poprzedniej sprawy, a w okresie trzech lat wynosił on odpowiednio 47,3% i 44% w 2008 r. Tendencja spadkowa uwidoczniła się również w dwuletnim okresie katamnezy dla nieletnich zwolnionych z zakładu – w 2002 r. wynosił on 55,3% a w 2008 – 52,0%; w okresie zaś trzech lat wynosił odpowiednio: 64,6% w 2002 r. i 59,0% w 2008 r.

przestępcach (przepisy specjalne) - <http://www.bra.se/bra/bra-in-english/home/publications/archive/publications/2014-12-22-offences-committed-by-children.html>.

⁵³ <https://www.bra.se/bra/bra-in-english/home/crime-and-statistics/crime-statistics/recidivism.html>

⁵⁴ B.J.S. Wartna, N. Tollenaar, M. Blom, S.M. Alma, I.M. Bregman, A.A.M. Essers and E.K. van Straalen: *Recidivism report 2002 – 2008. Trends in the reconviction rate of Dutch offender*, Fact sweet 2011 – 5a, December 2011.

Najczęściej stosowanym wobec nieletnich środkiem jest zobowiązanie do prac na rzecz społeczności (community service order) – w 2008 r. orzeczono go wobec 60% nieletnich. Karę pozbawienia wolności orzeczono wobec 5% nieletnich.

CZĘŚĆ III

III.1. Podsumowanie

Podjęte w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości badania - analiza literatury oraz odpowiedzi na pytania ankiety - wykazały, że choć często w literaturze oraz w opiniach praktyków i polityków powrotność nieletnich do przestępstwa uważa się za wskaźnik skuteczności sposobu oddziaływania, tylko kilkanaście europejskich państw regularnie bada jej poziom. Do krajów najbardziej w tej mierze zaawansowanych należą zwłaszcza Anglia i Walia oraz Niemcy, gdzie odpowiednie dane są zbierane i analizowane w corocznie statystykach publikowanych przez tamtejsze Ministerstwa Sprawiedliwości.

Wykazywane w poszczególnych krajach ogólne odsetki powrotności nieletnich do przestępstwa znacznie się różniły (przede wszystkim ze względu na sposób ich definiowania i obliczania) – od 53,4% w Irlandii Północnej, 41% w Niemczech, około 38% w Holandii, prawie 36% w Wielkiej Brytanii, 35% w Szwajcarii do 22,4% w Katalonii.

Różnice te odnoszą się w szczególności do odsetka recydywy nieletnich, których skierowano do programów sprawiedliwości naprawczej – w Katalonii było to 26,4%, w Niemczech był to odsetek nieletnich poddanych również innym programom diversion - 27%, a w Irlandii Północnej – 35% (w tym kraju jest to najczęstsza interwencja wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich); w naszym kraju zaś tylko 14,4% uczestników programu mediacji powróciło do przestępstwa w okresie 1 – 2,5 roku⁵⁵ i 36,2% po upływie 10 lat od mediacji⁵⁶.

Jednak ponowne skazania po zwolnieniu nieletnich z instytucji pozostawały na podobnym poziomie - ponad 60%. W Niemczech 69% zwolnionych z zakładów dla

⁵⁵ B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik: *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań*, Warszawa 2001, s. 137-139.

⁵⁶ B. Czarnecka-Działuk, Dalsze losy nieletnich uczestników eksperymentalnego programu mediacji z pokrzywdzonym, [w:] J. Czapska, M. Szelań-Dylewski (red), *Mediacja w prawie*, Kraków 2014, s. 399.

nietletnich (z czego 37% skazano na pozbawienie wolności) i 63% nietletnich, którzy odbyli krótkoterminowe pozbawienie wolności; w Irlandii Północnej ponownie skazano 68,3% nietletnich zwolnionych z instytucji, a w Katalonii - 62,8%. W Polsce odsetek recydywy w okresie 3 lat wynosił 63, w Szwecji natomiast odsetek recydywy nietletnich zwalnianych z zamkniętego zakładu był zdecydowanie najwyższy – 80%.

Trzeba zwrócić jednak uwagę, że powracanie nietletnich do przestępstwa nie świadczy tylko o efektywności czy kondycji wymiaru sprawiedliwości dla nietletnich, ale ogólnie o sposobie reagowania na przestępczość nietletnich przez społeczeństwo oraz o warunkach, jakie w nim istnieją, a które są istotne tak dla zapobiegania przestępczości jak i dla stwarzania warunków skutecznej resocjalizacji. Może być więc i tak, że podczas pobytu w placówce nietletni zdobędzie wykształcenie, zawód czy umiejętności społeczne, a po jej opuszczeniu znajdzie się ponownie w takich samych niekorzystnych warunkach, które wcześniej przyczyniły się do wejścia na drogę przestępstwa. Przykładowo: środowisko osób zdemoralizowanych, z którego nie ma możliwości „wyjść” (choćby przez fakt niemożność samodzielnego zamieszkania) i którego wpływ przekreślić może osiągnięcia wychowawcze pobytu w zakładzie.

III.2. Wnioski

Zjawisko powracania do przestępstwa warto badać, analizując różne czynniki – rodzaj stosowanych środków, czas ich trwania, podejmowane w tym okresie oddziaływania resocjalizacyjne. Należy łączyć je – choćby wrywkowo – z badaniami longitudinalnymi, skupiającymi się nie tylko na sprawdzaniu, czy nietletni ponownie weszli na drogę przestępstwa, ale również i na tym, w jakiej sytuacji życiowej i społecznej to nastąpiło. **Ważne byłoby też podjęcie badań nad czynnikami, jakie powstrzymały nietletnich od powrotu do przestępstwa (desistance studies).** Mogło by to nie tylko wskazać obszary, w jakich należałoby intensywniej działać (np. wykształcenie, naukę zawodu lub też nabywanie umiejętności społecznych - na przykład komunikacji, radzenia sobie ze stresem, powstrzymywania agresji), ale również przyczynić się do odpowiedzi na pytanie, czy i dzięki czemu wcześniej

podjęta reakcja wymiaru sprawiedliwości była odpowiednia, a zastosowany środek wychowawczy lub poprawczy – efektywny.

Najwięcej uwagi wymaga bezsprzecznie grupa najtrudniejszych nieletnich, popełniających uporczywie kolejne, coraz poważniejsze i dotkliwe dla pokrzywdzonych i dla społeczeństwa czyny. Ta grupa młodych ludzi jest w większym stopniu niedostosowana społecznie, często za sprawą złych warunków wychowawczych i materialnych, w jakich żyje, i to wobec nich najczęściej orzeka się środki instytucjonalne. Nie jest zaskoczeniem fakt, że powracają oni do przestępstwa znacznie częściej niż nieletni, wobec których orzeka się i wykonuje środki nie polegające na umieszczeniu w instytucji. Oczywiście warto cyklicznie badać skuteczność orzekanych środków instytucjonalnych, zwłaszcza że ich wykonanie jest kosztowne. Trzeba tu powołać badania, przeprowadzone kilka lat temu w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości (K. Drapała, R. Kulma), które wykazały, że 44% nieletnich zwalnianych z zakładów poprawczych zostaje ponownie skazanych w okresie 2 lat a w okresie 3 lat – 63% (czyli mniej niż np. w Niemczech, Irlandii Północnej i Szwecji). W naszym kraju odsetek ponownie uwięzionych wyniósł 26% (w Niemczech – 37%); a 56% skazano na karę pozbawienia wolności w zawieszeniu.

Trzeba również zbierać informacje o efektywności innych środków, które mogą stanowić wystarczającą wychowawczą reakcję i które nie generują aż tak dużych wydatków jak umieszczenie w placówce. Wyższa skuteczność środków nie polegających na umieszczeniu w instytucji, np. reakcji sprawiedliwości naprawczej, wynika również z tego, wobec jakich nieletnich są one najczęściej stosowane, gdyż nie wobec wszystkich nieletnich można na takich środkach poprzestać z powodu ich trudnej osobistej sytuacji i stopnia nieprzystosowania społecznego).

Należałoby zbadać efektywność środków nie związanych z poddawaniem nieletnich długotrwałej kontroli, jak np. mogącemu trwać wiele lat nadzorowi kuratora, tylko interwencji ograniczonej w czasie a za to intensywnej. Chodzi tu o zobowiązanie do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu, do naprawienia szkody, do wykonania określonych prac na rzecz społeczności – czyli **oddziaływań popularyzowanych przez ideę sprawiedliwości naprawczej**, mających szczególną wartość

wychowawczą dla nieletnich, o czym przekonuje wiele publikacji.⁵⁷ Należy, rzecz jasna, analizować i uwzględniać przy wyborze środka oddziaływania wszystkie informacje o sylwetce i warunkach życiowych nieletniego, które mogą nie tylko pomóc w dobraniu właściwej reakcji, ale także zwrócić uwagę na istniejące w konkretnych sytuacjach czynniki ryzyka powrotu do przestępstwa.

⁵⁷ I. Pospiszyl, *Idea sprawiedliwości naprawczej i możliwość jej zastosowania w resocjalizacji*, referat na konferencji „Źródła innowacyjności w procesie resocjalizacji młodzieży – między ciągłością i zmianą”, Warszawa, UKSW, 8 maja 2012, niepublikowany; informacja na stronie <http://www.aki.edu.pl/zrodla-innowacyjnosci-w-procesie.html>, s. 1–2., B. Czarnecka-Działuk: ***Rola sprawiedliwości naprawczej w reagowaniu na przestępczość i demoralizację nieletnich.***, [w:] K. Sawicki, K. Konaszewski (red): *Środowiskowy wymiar niedostosowania. Teorie – badania - praktyka*, Agencja Wydawnicza Ekopress, Białystok 2014, s. 55-64, <http://pedagogika.uwb.edu.pl/files/file/PDF/PUBLIKACJE/Srodowiskowy%20wymiar%20niedostosowania.pdf> [dostęp 28.08 2014].